

Саша П. Марјановић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
sasa.marjanovic@fil.bg.ac.rs

Saša P. Marjanović
University of Belgrade
Faculty of Philology
sasa.marjanovic@fil.bg.ac.rs

СРПСКИ ГЛАГОЛ У ЧЕШКИМ ЦЕПНИМ ДВОЈЕЗИЧНИЦИМА: ОПИС ФЛЕКСИЈЕ И ПРИМЕНА*

SERBIAN VERB IN CZECH POCKET BILINGUAL DICTIONARIES: INFLECTION DESCRIPTION AND ITS APPLICATION

У раду се на поставкама функцијскога металексикографског приступа анализира обрада података о глаголској флексији српскога језика у двама цепним двосмерним двојезичним речницима са српским језиком који су објављени у Чехословачкој, односно Чешкој. Најпре се испитује задовољавају ли учени лексикографски поступци у обради глаголске флексије рецепцијске, продукцијске и когнитивне потребе чешких корисника којима је српски језик страни. Потом се кроз речничке предлошке инспирисане чешким двојезичницима сагледава како се учени поступци могу применити на нацрт будућега француско-српског речника, да би се добила сврсисходн(и)ја обрада флексијских података.

Кључне речи: глаголска флексија, лексикографија, српски, француски, чешки.

In line with the function-based metalexigraphic approach, the paper analyses the processing of the data on the verb inflection of Serbian in two pocket bidirectional bilingual dictionaries, published in Czechoslovakia and the Czech Republic respectively. First, the analysis examines whether the noted lexicographic methods in processing verb inflection satisfy the reception, production and cognitive needs of Czech users who are learning Serbian as a foreign language. Then, through dictionary patterns inspired by Czech bilingual dictionaries, we examine how the noted methods can be applied to the draft of a future French-Serbian dictionary in order to get a more apt processing of inflection data.

Key words: verb inflection, lexicography, Serbian, French, Czech.

* Рад је настао у оквиру *Програма финансирања научноистраживачког рада НИО*, према уговору који је Филолошки факултет Универзитета у Београду склопио с Министарством просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (ев. бр. 200167).

1. Уводна разматрања. Добро је познато да се неки глаголски облици у српскоме језику граде од инфинитивне, неки од презентске основе (уп. Mrazović 2009: 115; Marković 2013: 215; Ђуровић 2015: 33–40). Невоља је, међутим, за све који овладавају српским језиком као другим (или страним) што се инфинитивна основа атематских глагола, пре свега глагола са завршетком на *-сѝи* и *-ћи*, не може аутоматски добити од инфинитива, који се узима као основни — лематски — облик. Таквих је глагола у систему српскога језика на корпусу од 16.000 свега 2,4% (Marjanović — Radosavljević 2019: 64), али је њихова учесталост у говору велика и с овладавањем тим глаголима нужно се креће већ од ступња А1. Истовремено, невоља је и то што се на основу инфинитива не може увек добити¹ презентска основа; према доступној квантификацији глагола по флексијским обрасцима (Marjanović — Radosavljević 2019: 54–64), презентску основу од инфинитивног облика није могуће добити аутоматски од чак 36% глагола. Да невоља за неизворне говорнике буде већа, само је за 4% глагола (глаголи с инфинитивним завршетком на *-нуѝи*) могуће — с великом поузданошћу — претпоставити завршетак презента. Презентом се, пак, такође почиње овладавати на ступњу А1 и при његовој производњи неизворни говорници имају приличних потешкоћа (уп. Novak Milić 2002; Babić 2014). Неизворни говорник у највећем броју случајева не може, ако му је познат само инфинитив, са сигурношћу и аутоматски добити презентске облике. Нема поузданости ни кад на основу конкретнога презентског облика треба предвидети облик инфинитива, нити се аутоматски то може учинити. Због свега изнетог, глаголска флексија српскога језика изискује одговарајућу обраду у приручницима којима се неизворни говорници служе при овладавању српским језиком. Један од тих приручника може бити двојезични речник. У речнику се, по правилу, глаголи, како на одредничком месту, тако и на месту еквивалента, бележе у лематском облику (в. Zgusta 1991: 115–116), а то за корисничке потребе није довољно. Разматрање лексикографске обраде глаголске флексије намеће се, стога, као важна тема.

2. Предмет рада. Ову смо тему започели у претходним радовима (Marjanović 2016a; 2016b; 2021; 2022), те се овде на њих надовезујемо. У овоме раду металексикографски анализирамо начин обраде флексијских података о глаголима српскога језика у двама речницима објављеним у Чехословачкој, односно Чешкој (Noha 1963 и Jeníková 2002). Реч је о два двосмерна двојезичника, у којима је српски језик у једном делу мегаструктуре, извор-

¹ Морфолошка је чињеница, коју не доводимо у питање, да се презентска основа не *добија* нити се *изводи* од инфинитивног облика. Читаоцу се, пак, скреће пажња на то да у примењеној литератури (нпр. глотодидактичкој или лексикографској) намењеној лингвистичким круговима није од пресудне важности на који се начин гради неки облик, односно каква му је морфемска структура, него је главно како се *добија*, *изводи* или *производи* коначан резултат (Andersen 2007: 121). Отуда, иако то не одговара морфолошким поставкама, кажемо да се од инфинитива некога глагола може, или не може, *извести* и сл. неки од флективних облика.

ни, а у другоме циљни. Оба су речника намењена корисницима којима је српски језик страни, а чешки матерњи, и оба су мала — џепног — формата. Макроструктура обају речника и обају делова садржи око 20.000 чланака, а микроструктура им је једноставна: састоји се од одреднице, флексијског податка и еквивалента, те, у речнику Јеникове, од понеке фраземе и, каткад, модела валентности. Поред тога, оба речника садрже граматички прилог. Циљ је рада да се установе и опишу лексикографски поступци у приказу података о флексији глагола српскога језика и да се испита могућност примене уочених чешких лексикографских поступака на обраду флексијских података у нацрту новог француско-српског речника.

3. Теоријска поставка и структура рада. Металексикографска анализа постављена је у оквиру функцијског приступа данске металексикографске школе (Bergenholtz — Tarp 2006; Tarp 2008), код којег се при анализи речника у обзир узимају конкретне потребе које просечни корисник употребљавајући речник у прототипичним ситуацијама има у вези с одређеним подацима. Према се према том приступу разликује пет ситуација у којима корисник може имати потребу да се служи речником, оне се у случају употребе речника у циљу изналажења флексијских податка свode на три, те у следећа три одељка разматрамо обраду флексијских података у чешким двојезичницима имајући у виду потребу корисника како у рецепцијским (§4) и продукцијским (§5), тако и у когнитивним ситуацијама (§6). Потом, у наредном одељку (§7), такође у оквиру истог приступа, разматрамо колико је чешке поступке сврсисходно применити у некоме новом француско-српском речнику.

4. Потребe корисника у рецепцијским ситуацијама. Кад речник кориснику омогућује да разуме исказ на страном језику, и да га потом, уколико је потребно, преведе на матерњи језик, може се, према функцијском приступу, рећи да речник задовољава корисникове потребе у рецепцијским ситуацијама (Bergenholtz — Tarp 2006: 577–578; Tarp 2008: 211). Стога, ако корисник речника у одговарајућем писаном или говореном тексту наиђе на облик глагола српског језика који не разуме, облички не препознаје, нити може довести у везу с лематским обликом, који се наводи као одредница у речнику, речник би, по правилу, требало да на одговарајући начин одговори на корисникове рецепцијске потребе. Како би на њих одговорио, лексикограф у макроструктуру речника може као одреднице уврстити и непрепознатљиве флективне облике глагола. Овај се поступак у литератури (Mugdan 1989a: 521; Fuentes Morán 1994: 227–231; Берков 2004: 31–35, 109–111; Jackson 2004: 1886, 1888; Bergenholtz — Tarp 2006: 577; Tarp 2008: 184; Svensén 2009: 105–106, 131) наводи као класично решење. У претходном раду (Марјановић 2016a: 266) истакли смо да непрепознатљивих флективних облика глагола нема размерно много, те да примена наведеног лексикографског поступка не би одузела превише простора.

У анализираним чешким двојезичницима оваквих одредница нема у српско-чешком делу речника, где би се очекивале. Међутим, не би одмах ваљало закључити да речници уопште не задовољавају корисничке потребе у рецепцијским ситуацијама, и то из два разлога. *Прво*, будући да су чешки и српски генетски и типолошки блиски језици, те да се одређене гласовне алтернације које доводе до непрепознавања појединих флективних облика у односу на лематски јављају у обама језицима, корисник којем је чешки језик изворни неће имати потешкоћа да препозна „непрепознатљив“ облик, нарочито ако глагол истога етимона постоји у чешкоме. То се може илустровати помоћу „непрепознатљивога“ флективног облика *йерем* наспрам лематског *йраїи*: у чешкоме су језику српским облицима еквивалентни облици *peru* односно *prát* (уп. Vuković 2021: 266), те ће чешки говорник без потешкоћа претпоставити лематски облик српскога глагола. Но, чак и кад еквивалентни облици истога етимона немају исте гласовне алтернације, али се из контекста врло лако могу довести у везу, говорник чешкога језика може претпоставити лематски облик, што говорници типолошки удаљенијих језика нису у стању. У томе смислу, док франкофонски (Марјановић 2016а: 266) и корејски изворни говорник (Радић — Ким 2007), уколико му је глагол *звати* ~ *зовем* непознат, неће моћи да изведе инфинитив од флективног облика, чешки ће говорник на основу контекста, из којег извлачи значење флективног облика глагола, лако повезати српски облик *зовем* с чешким *zvi* 'зовем', чији је инфинитив *zvat* 'звати'.² На тај начин чешки корисник моћи ће директно претраживати глаголску одредницу у лематизованом облику. С друге стране, кад еквивалентне српске и чешке облике истога етимона просечан говорник без филолошких знања не може интуитивно довести у везу (нпр. *кунем* ~ *клеїи* према *klnou* ~ *klnout*), ти се облици сматрају непрепознатљивима за носиоце чешког језика и само би њих требало уврстити у макроструктуру речника. Другим речима, пошто на препознатљивост облика утиче генетска и типолошка блискост језика, њу би ваљало имати на уму при изнајлажењу оптималних лексикографских поступака.

Друго, премда непрепознатљиви облици нису обрађени у макроструктури српско-чешког дела, у граматичком прилогу обају језика дат је попис непрепознатљивих флективних облика, који кориснику омогућују да дође до леме. У Нохином речнику (в. извод под а), на самом крају граматичког прилога (Noha 1963: 113–114), који се налази пре српско-чешког дела макроструктуре, згустнуто су пописани непрепознатљиви облици. Попис је сажет у један текући пасус, с тим што су основе облика, вероватно не би ли се превладала згустнутост и обезбедила прегледност, исписане масним слогом. Завршеци, од којих је углавном дат завршетак 1. л. једине, штампани су обичним слогом и у заградама, док је инфинитивни облик наведен курсивом иза двотачке:

² У овоме конкретном случају, препознавању облика и претпостављању леме доприноси и то што у чешкоме језику постоји облик 1. л. јд. презента *zovi* 'зовем', мада је тај облик данас застарео и познат само старијим говорницима.

а)

bdej(ah): *bde*ti; **bej**(ah): *biti*; **ber**(em): *brati*; [...] **pad**(oh), **padn**(em), **pan**(em): *pasti*;
pec(i), **peč**(em), **pek**(u): *peći*; **per**(em): *prati*; [...] **sec**(i), **seč**(em): *seći*; **sek**(u): *seći*;
 [...] **zov**(em): *zvati* [...] (Noha 1963: 113–114).

У речнику Јеникове попис је такође дат на крају граматичког прилога, који се налази после обеју макроструктура речника, тј. на последњим странама речника. Захваљујући томе, њему се приступа лакше него попису у Нохином речнику. Исто тако, у Јениковој је попис прегледнији (Jeníková 2002: 584–585), будући да је сваки глагол дат у новом реду, а облици истога организовани у три колоне (инфинитив с обликом 1. л. јд. презента, 2. л. јд. императива и глаголски придев радни у сва три рода). Уз то, једино је први облик исписан масним словима. Но, будући да колоне омогућују већу прегледност од текућег текста, корисник пописане облике може претраживати према било којем ступцу. Истовремено, спрам Нохиног речника, који не идентификује облик глагола, у заглављу пописа Јеникове дат је назив облика на чешкоме, који ми исписујемо у изводу под б):

б)

	<i>rozkazovací způsob</i>	<i>příčestí minulé</i>
pasti , padnem	padni	pao, pala, palo
peći , pečem	peci	pekao, pekla, peklo
prati , perem	peri	prao, prala, pralo
seći , sečem	seci	sekao, sekla, seklo
zvati , zovem	zovi	zvao, zvala, zvalo

Поређењем обају извода, примећујемо да Нохин попис, мада мање прегледан, даје више података, чак и податке који се тичу аористних и имперфекатских облика, док Јеникова (Jeníková 2002), с друге стране, за одређене глаголе (нпр. *īeħu* и *seħu*) изоставља и облик 3. л. мн. презента, који такође није препознатљив, а релевантан је за успостављање парадигме тих глагола.

Коначно, на основу приказаних поступака закључујемо да оба анализирана речника условно (тј. само ако би корисници непрепознатљиве облике потражили у граматичком прилогу) могу задовољити корисникове потребе у рецепцијским ситуацијама, али да је у том погледу речник Јеникове недостатнији, а да је Нохин речник непрегледнији. Но, премда су непрепознатљиви облици дати у граматичком прилогу, питање је колико је то добар лексикографски поступак, будући да је у литератури (нпр. Haraldsson 1996: 567–570; Берков 2004: 194) истакнуто да корисник ретко претражује текст папирнога речника ван макроструктуре.

5. Потребе корисника у продукцијским ситуацијама. Кад речник кориснику омогућује да произведе тачан а слободан исказ на страноме језику, или да преведе задати исказ с матерњег на страни језик, може се, према функцијском приступу, рећи да речник задовољава корисникове потребе у продукцијским ситуацијама (Bergenholtz — Tarp 2006: 578; Tarp 2008: 211). Уколико, дакле, корисник речника у одговарајућем писаном или говореном — слободном или преведеном — тексту треба да произведе одређени облик глагола, речник би требало да му у томе помогне и да одговори на његове продукцијске потребе. Како би на њих одговорио, лексикограф у микроструктуру речника треба да унесе податак о флексији свакога глагола.

Подаци о флексији могу се дати у целости (1), исписивањем свих облика парадигме, затим делимично (2), навођењем само облика релевантних за успостављање целе парадигме, или, како смо констатовали у претходном раду (Марјановић 2016б: 111; уп. Берков 2004: 104), флексијски подаци могу изостати (3). За глаголску флексију српскога језика уобичајено је, због бројности чланова парадигме и њихове редувантности — кад се флексијски подаци нуде — наводити само релевантне облике глагола (уп. Марковић 2014: 77; Марјановић 2016а). За већину глагола навођење облика за 1. л. јд. презенте кориснику речника може помоћи да реконструише целокупну парадигму, док је код неких глагола потребно навести и 3. л. мн. презенте, као и облик раднога глаголског придева у мушком и женском роду (Jelaska — Cvikić 2005: 212–213). Тај податак може се, с једне стране, исписати без икаквог кодирања, у пуноме или скраћеном облику (Mugdan 1989а: 521–522; Fuentes Morán 1994: 221; Берков 2004: 102; Jackson 2004; Tarp 2008: 213; Svensén 2009: 126–128), или се, с друге стране, може кодирати помоћу одговарајућег симбола (Панкрац 1984: 82; Mugdan 1989а: 520, 522–523; Fuentes Morán 1994: 222–223; Берков 2004: 102–104; Jackson 2004: 1883–1884; Tarp 2008: 213–216; Svensén 2009: 126, 129–130), који корисника упућује да податак о флексији глагола потражи у другоме делу мегаструктуре речника, нпр. у каквоме граматичком прилогу (уп. и Zgusta 1991: 236).

У анализирајућим двојезичницима налазимо оба лексикографска поступка. Пример обраде глаголске флексије у њима наводимо у изводу под в):

в)

	српско-чешки део	чешко-српски део
Jeníková (2002)	sě ći, -čem [...] krájet	krájet sě ći, -čem [, rě zati, -žem]
Noha (1963)	sěći 25 ¹¹ [...] krájet	krájet sěći 25 ¹¹ , rězati 18f

На основу извода примећујемо да Јеникова (Jeníková 2002) у обе макроструктуре речника примењује, Берковљевом терминологијом речено, фактографско начело (Берков 2004: 102), према којем се флексијски податак

даје без кодирања. Јеникова системски исписује 1. л. јд. презента. Овај облик исписан је, додуше, скраћено, у виду презентског завршетка (-*чeм*), с тим што је код лематског облика употребљена усправна црта (|), која на недвосмислен начин одваја инваријантни од варијантног дела глагола у парадигми (уп. Mugdan 1989a: 522), што је сврсисходан лексикографски поступак. И овај кратки флексијски податак требало би кориснику да помогне да успостави целокупну парадигму глагола и тако одабере жељени флективни облик у одговарајућој продукцијској ситуацији. Међутим, као што смо напред рекли, за део глагола (као што је глагол *сећу*³ из извода), овај податак није довољан. Док би, нпр., податак -*жем* био довољан да корисник успостави целокупну парадигму глагола *ре|зати*, облик *сечем* не омогућава кориснику да успостави ни облике свих лица презента, ни императив, нити радни придев глагола *сећу*. Додуше, податак о императиву и радноме глаголском придеву корисник, подсећамо, може добити у попису „неправилних“ глагола на крају граматичког прилога (уп. §4). Но, ако се вратимо на извод под б), можемо констатовати да ни у њему није дат податак о 3. л. мн. презента, па се може закључити да речник Јеникове (Jeníková 2002) не би омогућио кориснику да у *свим* случајевима успостави *йоййу*ну парадигму *свакога* глагола.

С друге стране, Ноха (Noha 1963) у обама макроструктурама служи се — такође берковљевски речено — симболичким поступком (Берков 2004: 102). Уз глагол се наводи симбол који корисника упућује на граматички прилог, у којем унутар поглавља *Обрасци* (чеш. *Vzory*, стр. 91–105) корисник под одговарајућим симболом може пронаћи релевантне облике — 1. л. јд. презента, 2. л. јд. императива, 1. л. јд. аориста и имперфекта, глаголски прилог садашњи и прошли, мушки род глаголског придева радног и трпног — глагола што служи као модел флексијског обрасца:

г)	25 ¹¹	<i>sěci*</i> : <i>sěčēm</i> D, <i>sěci</i> , <i>sěkoh*</i> §§, <i>sěcijāh</i> [= <i>sěcāh</i>], <i>sěkūci</i> , <i>sěkāv*</i> , <i>sěkao*</i> L, <i>sěčen*</i> = <i>sěčen</i> §.
	25 ¹²	<i>ūseci</i> : <i>usěčēm</i> D, <i>usěci</i> , - <i>koh</i> §§, - <i>kāv</i> , - <i>kao</i> L, - <i>čen</i> = <i>usěčen</i> §.
	18f	<i>gr tati*</i> : - <i>čēm*</i> , - <i>ci*</i> , - <i>tah*</i> (§), - <i>tāh*</i> , - <i>čūci*</i> , - <i>tāv*</i> , - <i>tao*</i> , - <i>tān*</i> .

Као што у изводу под г) видимо, испоставља се да је модел флексијског обрасца 25¹¹ управо глагол *сећу* и да су за тај глагол дати релевантни облици. С друге стране, префигирани глаголи као *исећу* и *ўресећу* упућени су на образац 25¹², чији је модел глагол *усећу*.⁴ На основу релевантних облика

³ Читалац може приметити да је у изводу из обају речника код глагола *сећу* употребљен знак гравис (*sěci*). Њиме се бележи једино кратак квантитет наглашеног слога, зато што је тон у обама речницима занемарен. Дуг квантитет наглашеног слога означен је акутом (нпр. *sěci*), а ненаглашеног макроном (*sěčēm*).

⁴ Према би оба глагола — *сећу* и *усећу* — облички требало да буду у истоме обрасцу, раздвојена су због изговорних разлика.

модела флексијског обрасца корисник аналогичном може извести парадигму другог глагола који је упућен на исти образац. Другим речима, корисник се за флексију глагола *ūpeseħi* упућује на образац 25¹², што значи да за успостављање релевантних облика глагола *ūpeseħi* треба применити аналогичу (*useħi* : *ūpeseħi*, *useħem* : *ūpeseħem* итд.). Релевантни облици омогућавају му да произведе друге жељене флективне облике.

Читалац у изводу под г) такође примећује да се уз релевантне облике налазе додатни симболи. Они су растумачени на стр. 85–91, пре образаца, тако да се за њихово тумачење корисник поново упућује на други део речника. Ту корисник може сазнати да се звезда (*) користи да означи преношење нагласка за један слог унапред на проклитику или на префикс (нпр. *sèci* : *nè seći*, али *sècēm* : *ne sècēm* односно *sèkoh* : *nè sekoh*, *sèkāv* : *nè sekāv*, *sèkao* : *nè sekao*, *sècēn* : *nèsečēn*), те да се она може удвојити (**), што значи да се нагласно место у случају префиксација може померити за два слога унапред (нпр. код обрасца 17b — модел *čitati* даје *čitān*, али *prōčitān* и *nēpročitān*) (Noha 1963: 85–87). Даље, ту се такође наводе основна флексијска правила, те тумаче верзалне словне ознаке А–L (Noha 1963: 87–89). Оне указују на одступање од основних правила грађења глаголских облика. Тако на томе месту корисник може сазнати да ознака D упућује на податак да се у 3. л. мн. презента глагола који је садрже јавља, према 1. л. јд. презента (уп. 'sècēm D'), гласовна алтернација *č* : *k*, *ž* : *g*, *š* : *h*. Према томе, корисник би требало да примени очекивани наставак за 3. л. мн. (-u) и да изврши гласовну алтернацију *č* : *k*, те добије облик *seku*. Ознака L упућује пак на податак да је -a- у облику мушкога рода придева радног непостојано и да се оно губи у осталим облицима, из чега следе облици *sekla*, *seklo* итд. Коначно, ознаке параграфа (§ и §§) упућују на пасусе у којима се по глаголским облицима објашњава померање нагласка у парадигми дотичних облика. Примера ради, облик *sècēn* без ознаке параграфа треба тумачити тако да у осталим облицима трпног придева нема померања нагласног места, док § уз облик *sècēn* значи да се нагласак у осталим облицима помера за слог удесно: *sečēna*, *sečēno* итд. Исто тако, удвојени параграф (§§) уз облике *sèkoh* и *ùsekoh* значи да је у 2. и 3. л. јд. аориста нагласно место на првome слогу облика и да је претпоследњи слог дуг, тј. да ти облици гласе *séče* и *ùsèče*. Ако ли се образац 25¹² примењује на глагол *ūpeseħi*, то би значило да корисник треба аналошки да изведе аористни облик за 1. л. јд. *prèsekoh*, а удвојени параграф да га упути на то да је 2. л. јд. аориста *prèsèče*.

Симбол уз глагол *pezaiħi* из извода под в) упућује на образац 18f, под којим се налази модел *žpīaiħi*. За разлику од релевантних облика који су у целини исписани у обрасцу 25¹¹, релевантни облици модела флексијског обрасца 18f исписани су скраћено, у виду варијантног завршетка. Инваријантни део глагола наспрам варијантних завршетака одвојен је у инфинитиву, као у речнику Јеникове (Jeníková 2002), усправном цртом, како би се корисник лакше снашао при успостављању облика у нескраћеном виду.

Међутим, аналогија у произвођењу облика у овоме се случају не може одмах применити, зато што гласовна алтернација у моделу флексијског обрасца (*žr̄īaīi* ~ *žr̄hem*) и у упућеном глаголу (*rezaīi* ~ *režem*) није иста. Корисник због тога мора погледати и опис посебности главног обрасца — обрасца 18. Ту се каже да код глагола тога обрасца може доћи до сугласничких алтернација, а после ове информације стоји упутница на могуће сугласничке алтернације. Њих корисник може потражити у *Преџлегу српскохрватске ѓрамаишке* (чеш. *Přehled srbochorvatské mluvnice*, стр. 16–44) под одељком 30. У томе одељку може наћи податак да *īi* алтернира са *h*, а *z* са *ž*, као и пример тих алтернација у *млаӣӣӣи* ~ *мла̄нах* и *мазаӣи* ~ *мажем*. Ваља такође нагласити да се алтернације не илуструју само на примеру глагола, већ су за неке сугласничке алтернације као примери употребљене именице и придеви. Ова разноликост примера може збунити корисника и увелико отежати и успорити аналошку производњу облика упућеног глагола. Ипак, не би требало брзати и претходну оцену узети као апсолутну, пошто, као што смо већ истакли код потреба у рецепцијским ситуацијама (в. §4), на корисникове језичке компетенције може утицати и његов матерњи језик. Конкретно, будући да су чешки и српски типолошки блиски језици, те да имају аналогне алтернације (у овоме случају *z* : *ž* односно *z* : *ж*; нпр. *řezat* 'резати' ~ *řežu* 'режем', где чак постоји и глагол истога етимона; уп. и Vuković 2021: 269), од корисника се може очекивати да и без експлицитног податка о алтернацији и њеног примера у граматичком прилогу претпостави односно произведе одговарајући флективни облик српскога глагола. Ту чињеницу омогућује и активно владање основама српскога језика, које говорници чешкога у српскоме као инословенском језику брзо постижу. У сваком случају, можемо констатовати да су елементи мегаструктуре у овоме речнику повезани упутницама (макроструктура и микроструктура, с једне, и граматички прилог, с друге стране), али и то да су у оквиру једнога елемента мегаструктуре (понајпре, у граматичкоме прилогу) делови текста упућени једни на друге. Систем упућивања у овоме речнику чини врло разгранату медиоструктуру, па се стиче утисак да корисник, ради сваке додатне, макар минималне информације, мора ново листати речник. Другим речима, тамо где је код Јеникове био потребан један корак да се успостави облик 1. л. јд. презента глагола *сећи* и *резати*, код Нохе су потребна најмање два корака. Премда се овоме лексикографском поступку формално не може приговорити, у металексикографској се литератури (Панкрац 1984: 82–83; Haraldsson 1996: 567–570; Lemmens 1996; Берков 2004: 194) указује на то да корисници слабо прегледају садржај коме се приступа преко упутница, па тиме закључујемо да из корисничке перспективе обрада глаголске флексије ради продукцијских потреба начелно има већу вредност у првоме анализираном речнику (Jeníková 2002), али да су, као што смо видели, његови подаци, за разлику од исцрпних података у другом речнику (Noha 1963), каткад недостатни. У првоме речнику, спрам другога, нема помена о грађењу аориста, а камоли имперфекта.

Кад је у питању одабир симболâ који упућују на моделе флексијских образаца, читалац у изводу под в) и г) може приметити да се он састоји од арапског броја — у микроструктури исписаног курзивно, а у граматичком прилогу без курзива и на маргини, ради бржег претраживања образаца — те додатног слова (уп. 18f) или пак некурзивног броја у експоненту (уп. 25¹¹). Први арапски број упућује на број главног обрасца. Словним ознакама и бројем у експоненту бележе се подобрасци у оквиру главног обрасца. Тако слова означавају глаголе у чијим се облицима мења место или квантитет нагласка, а бројеви у експоненту уводе глаголе с обличким одступањима што нису предвиђена поменути одељком 30 са сугласничким алтернацијама. Стога констатујемо да сложеним симболима Ноха (Noha 1963) кодира више података, па корисник сложен симбол може растумачити *йосйујно*, најпре из њега ишчитати тип главног флексијског обрасца, а онда и податак о томе има ли глагол у оквиру тога обрасца какве додатне обличке и/или акценатске алтернације. Овај поступак задовољава начело поступности, које се у металексикографској литератури с функцијским приступом (нпр. Haraldsson 1996: 564–567; Пипер 2002; Берков 2004: 107–108) истиче као веома важно у лексикографској обради. Примена овога начела у анализираном речнику није случајна, јер аутор у одељку *Облици* (чеш. *Tvaroslovna část*, стр. 45–114) граматичког прилога јасно каже:

Kdo se o přízvuk a kvantitu nezajímá, ponechá písmeno v indikaci bez povšimnutí (Noha 1963: 46) [Корисник којег не занима нагласак и квантитет не мора обраћати пажњу на слово у упутници.]

Аутор, дакле, оставља кориснику могућност, у зависности од тога колико му је и шта му је од података потребно, да растумачи симбол делом или у целини.⁵ Ако се симбол тумачи само делом, корисник долази до податка о главном флексијском обрасцу. Тих је образаца за глаголе укупно девет (в. §6). Они су обележени ознакама 17–25, с обзиром на то што претходни бројеви (1–16) служе да означе деклинацијске обрасце. Премда главних глаголских образаца суштински нема много, за разлику од броја образаца у другим речницима о којима смо писали (уп. Марјановић 2016а: 271; Марјановић 2022), чињеница је да су бројчане ознаке произвољно одабране и да нису прозирне. Такве ознаке, које се у литератури (Kostić-Tomović 2017: 47–50) називају *нејпрозирним кодовима с једнокрајним кључем*, јер се при свакој новој употреби речника изнова морају тумачити помоћу предвиђеног кључа, штете квалитету примењеног лексикографског поступка у обради флексијских података, пошто не испуњавају начело јасноће. Будући да нејасни елементи речника одбијају корисника, велика је вероват-

⁵ Занимљиво би било испитати колико су, иначе, корисницима овога цепног речника, који пружа крајње *редуковану* количину синтактичких и прагматичких података о одредницама односно еквивалентима (в. §2), потребне *исцрпне* информације о *оквиру* (!) изговору.

ноћа да неће ни имати функцију која им је намењена. Овај проблем лексикографски се — барем делимично — могао избећи да су бројеви деклинацијских образаца разлучени од конјугацијских: да су, примерице, главни конјугацијски обрасци обележени римским бројевима или, евентуално, верзалним словима. Штавише, како корисник не би стално морао претраживати главни флексијски податак у граматичком прилогу, на својеврстан су начин, као што се то у металексикографској литератури наглашава (Берков 2004: 109–110; Тарп 2008: 212–219; Марјановић 2016б: 116–119), могли бити разлучени и тзв. „правилни“ глаголи, тј. глаголи код којих је једино потребно знати да се обличка парадигма гради према основним правилима, од тзв. „неправилних“, тј. глагола код којих у обличкој парадигми долази до каквих одступања од основних правила.

Конечно, желимо истаћи још један лексикографски поступак који смо приметили у Нохином речнику: у случајевима кад глагол има дублетне облике у парадигми, он је у макроструктури српско-чешког дела снабдевен двама ознакама, од којих свака упућује на посебан образац (нпр. *'sipati 17f, 18f sypat'*, где први симбол упућује на промену *сийам* итд., а други на промену *сийъем* итд.). С друге стране, у чешко-српском делу уз исти глагол прибележена је само једна ознака, и то она која упућује на образац с учесталијим флективним облицима (*'sypat sipati 17f'*). Овај се поступак, према функцијском приступу (уп. Bergenholtz — Тарп 2006: 578; Тарп 2008: 218–219), може објаснити тиме што чешко-српски део служи за потребе корисника у продукцијским ситуацијама, у којима је потребно да корисник на страном језику произведе граматичан а неутралан исказ, који говорника не би ставио у незгодан положај (уп. Mugdan 1989: 524; Марјановић 2016б: 119), док се српско-чешки део може користити и у ситуацијама кад корисник уз помоћ речника жели проверавати постојећа, али и стицати нова — додатна и шира — знања о глаголској флексији српскога језика ради сналажења у будућим рецепцијским и продукцијским ситуацијама.

6. Потребе корисника у когнитивним ситуацијама. Речници обично дају одговарајуће граматичке — између осталог и флексијске — податке у микроструктури речничких чланака. Ти се подаци односе на појединачне речи. Насупрот томе, опште граматичке особености датог језика обично се описују у граматицима. Опште граматичке особености могу се, међутим, и у виду својеврсног краћег прегледа граматике објединити на једноме месту и припојити макроструктури речника. Тај припојени сегмент мегаструктуре назива се граматичким прилогом (в. Марјановић 2016б: 121). Кад је реч о глаголима, у њему се могу описати морфосинтактичке категорије глагола датог језика, навести основна правила грађења глаголских облика, те приказати потпуна парадигма главних флексијских врста и њихових разреда. На тај начин, захваљујући граматичком прилогу, корисник може одредити место флексијскога податка о појединачном глаголу из микроструктуре у оквиру целокупнога глаголског система датог језика. Он може,

као што смо видели у претходним одељцима (§4 и §5), бити и део медио-структуре која омогућава испуњење корисничких потреба у рецепцијским и продукцијским ситуацијама. Исто тако, корисник се граматичким прилогом може служити, у недостатку одговарајуће самосталне граматике, како би обнављао флексијска знања којима је већ овладао, али и како би их додатно проширивао. Кад речник кориснику омогућује да проверава постојећа, али и стиче нова — додатна и шира — знања о глаголској флексији српскога језика, може се, према функцијском приступу, рећи да речник задовољава корисникове потребе у когнитивним ситуацијама (Bergenholtz — Таp 2006: 579; Таp 2008: 163–165, 212). Како би речник задовољио когнитивне потребе корисника, лексикограф, дакле, у речник мора унети одговарајући граматички прилог.

Као што смо већ поменули (в. §2), оба анализирана речника имају граматички прилог. У обама речницима они су написани на чешкоме језику, тј. изворном језику корисника којима су намењени. Овај одабир језика граматичког описа у складу је с металексикографским препорукама (Mugdan 1989b: 745; Берков 2004: 197; Andersen 2007: 129). Тај сегмент у Нохином речнику претходи макроструктури, а у речнику Јеникове је следи. У оба су случаја у питању тематски устројени прилози (уп. Mugdan 1989b: 743; Andersen 2007: 123) и сваки је у складу са саставом граматичких прилога о којима говори Ј. Мугдан (Mugdan 1989b: 733; в. и Andersen 2007: 122). Граматички прилог речника Јеникове састоји се од 5 одељака: у њима су изложена писма, изговор, нагласак, правопис и облици српскога језика. У склопу последњег одељка грађа је распоређена према врстама речи. Глаголима је посвећено непуних 13 страница (стр. 573–585). На њима се таблично, уз врло концизна текстуална објашњења на чешкоме језику, најпре даје попис флексијских врста (уп. таблицу 1) и потпуна промена глагола што служе као модели флексијских врста, и то у презенту, императиву, аористу, имперфекту, као и облици прилога садашњег и прошлог, те придева раднога и трпног. Потом су дати исти облици глагола *биџи* / *јесам* и *хџеџи*, а онда се износе потврдни и одрични сложени облици (перфекат, футур, футуроид, футур II, потенцијал и потенцијал прошли). На крају је наведен потврдни и одрични облик императива, одрични облик глагола *биџи*, *радиџи*, *хџеџи*, *имаџи*, *биџи*, глагол *немој*, те већ описани попис неправилних глагола (в. §4).

Кад је у питању Нохин речник, његов је граматички прилог опширнији (стр. 16–114). Опширности доприноси и густа текстуална форма. Он се састоји од два дела, која смо већ поменули (в. §5): *Прегледа срџскохрвајске џрамаџике* и *Облика*. Преглед је структуриран у 84 нумерисана параграфа. Параграфи дају податке о простирању српскога језика, о разликама између „српске“ и „хрватске“ варијанте и разликама између екавских и ијекавских ликова; затим се ту наводе подаци о писмима, изговору српских гласова у поређењу с чешкима, нагласку, детаљан попис гласовних алтернација у флективним облицима (што у претходном речнику изостаје, а важно је

за глаголску флексију), подаци о употреби падежа српскога језика наспрам падежа у чешкоме, степеновању придева, грађењу глаголских облика, напомене о конгруенцији и постављању питања, те поједина творбена правила. У граматичком опису овога прилога примећују се знатни елементи компаративно-контрастивног приступа. У *Облицима* је пак детаљно описана флексија променљивих речи, с исцрпним напоменама о обличким и акценатским алтернацијама и померањима у парадигми (уп. извод под \bar{z} у §5). Глаголској је флексији посвећено 30 страница. Прво су уведени елементи флексијских образаца и растумачени симболи се у њима потом употребљавају; затим су пописани завршеци простих глаголских облика, излистани глаголски обрасци (којих је безмало 200), сумарно пописане могуће гласовне алтернације, после којих је дата таблица (једина!) с обличким завршецима, те већ описани попис неправилних глагола (в. §4). Таблични преглед завршетака пописује завршетке глагола у простим облицима, према главним флексијским врстама (уп. таблицу 1), тј. главним обрасцима који су означени напред поменути бројчаним ознакама 17–25. Будући да су облици у овој табlici исти као у табlici преходног речника, да су чак дати истим редоследом, лако их је поредити. Парадигма глагола у првоме је речнику у свима случајевима опримерена конкретним глаголима који служе као флексијски модели, док је у другоме речнику парадигма приказана завршецима. Ова два граматографска приступа, како то К. Леман и Ј. Маслова (Lehmann — Maslova 2004: 1878) примерено запажају, немају једнаку вредност за кориснике: први, у којем је дата тзв. парадигма конкретног примера (енг. *specimen paradigm*) интуитивнији је, омогућава лакше памћење и лакше се на основу њега прави аналогија с парадигмом других глагола; други, који је апстрактнији, јер не даје конкретне облике и описује парадигму помоћу наставака или завршетака (енг. *marker paradigm*), подеснији је у стручноме лингвистичком опису и онда кад у основи пред завршецима нема морфонолошких алтернација. Закључујемо, стога, да поступак примењен у таблицама речника Јеникове (Jeníková 2002) лакше може одговорити на потребе корисника џепних речника и да онда томе поступку у лексикографској обради ваља дати предност. Штавише, предност ваља дати и — за шта се и Љ. Поповић (2005) на конкретном примеру залаже у граматографском опису — табличном начину (на који је у речнику Јеникове приказана целокупна глаголска флексија), а не текстуалном (који је сувопаран и непрегледан).

Макроструктура Нохиног речника (Noha 1963) и микроструктура његових чланака с граматичким су прилогом *експлицитно* повезане. То је постигнуто путем симбола (уп. §5). Ова директна веза чини својеврсну стабилну медиоструктуру речника. Она кориснику омогућује да од главнога дела речника недвосмислено дође до податка о флексијској врсти глагола који претражује, те га обавештава о парадигми глагола његове врсте. Таква повезаност, с друге стране, изостаје у речнику Јеникове. Мада су у граматичкоме прилогу тога речника исписане глаголске флексијске врсте, веза

између главнога дела и граматичког прилога остварује се *имплицитно*, и то тако да однос инфинитива и 1. л. јд. презента конкретног глагола из макроструктуре и микроструктуре (уп. §4) корисник треба да упореди с пописом флексијских врста и да уочавањем флексијских особености инфинитивне и презентске основе конкретни глагол самостално припише одговарајућој флексијској врсти. Разуме се да лексикограф у овоме случају мора рачунати с далеко вишим степеном корисникове способности и умећа да декодира флексијски податак како би потом освестио припадност глагола одређеној врсти. Исто тако, лексикограф мора имати у виду и то да овај поступак имплицитног упућивања на граматички прилог изискује додатно корисничково време, али и да целокупна интелектуална операција оставља простора за корисникову несигурност и, очекивано, евентуалну грешку, па примењени лексикографски поступак у речнику Јеникове — уопште гледано — оцењујемо као мање адекватан корисничким потребама за брзим приступом поузданим информацијама. Ипак, ваљало би оцену овог поступка ублажити, јер не треба сметнути с ума чињеницу да је чешким корисницима, с обзиром на генетску и типолошку блискост њихова матерњег језика и српскога као страног, једноставно (или пак релативно једноставно) да спроведу описану операцију, а да је она доста сложенија кад су у питању изворни говорници генетски и типолошки удаљенијих језика (нпр. францускога).

Коначно, подела глагола на флексијске врсте у обама се речницима увелико разликује. Класификацијско начело које је применила Јеникова заснива се на међусобном односу завршетака инфинитивне и презентске основе у 2. л. јд. и подела је строго формалистички устројена. Додуше, врло се лако, прегледом историјата глаголског разврставања (Милосављевић 2005; Ђуровић 2015: 23–32), може закључити да је ауторка заправо преузела Белићеву поделу (уп. Милосављевић 2005: 40–42; Ђуровић 2015: 24). Подела глагола у Нохином речнику ослања се на завршетак инфинитива и, тек секундарно, на његов однос према завршетку 1. л. јд. презента. Упоредни синтетички преглед флексијских врста према обрасцима у граматичким прилозима анализираних чешких двојезичника дајемо у табlici 1:

Таблица 1

Упоредни приказ флексијских врста у анализираним двојезичницима

Jeníková 2002			Noha 1963	
врста	особеност	модел	врста	особеност
I.	-С ~ -е	трести	17	-ати ~ -ам
II.	-а ~ -е	орати	18	-ати ~ -Sem
III.	-ну ~ -не	тонути	19	-ати ~ -им

IV.	-Ø ~ -je -a ~ -je	чути казивати	20	-ов/ев/ив-ати ~ -ујем
V.	-a ~ -\$e	писати	21	-ети ~ -им
VI.	-a ~ -a -e ~ -e	певати умети	22	-ити ~ -им
VII.	-и ~ -и -е ~ -и	носити видети	23	-ути ~ -ем
VIII.	-a ~ -и	држати	24	-сти
			25	-ћи

Поређењем ових двеју подела констатујемо следеће разлике: (1) у речнику Јеникове глаголи на *-сїи* и *-ћи* окупљени су у једну врсту (I), док су у Нохином распоређени у две различите врсте (24 и 25); (2) глаголи на *-аїи* ~ *-ем* груписани су у речнику Јеникове у две врсте, у зависности од тога да ли се у основи флективних облика јављају или не гласовне алтернације (ми на њих указујемо знаком \$) у односу према основи инфинитива (врсте II и V), док су у Нохином речнику сви ти глаголи у истој врсти (18); (3) глаголи са инфинитивним завршетком на *-уїи*, без обзира на природу тога *-у-* сврстани су у исту врсту (23) у Нохином речнику, док су ти глаголи у речнику Јеникове распоређени у две врсте (III и IVa); (4) глаголи на *-еїи* ~ *-ем* чине посебан разред VI врсте у речнику Јеникове, док су они у Нохиноме у виду изузетака сврстани у образац 21; (5) глаголи као *биїи* ~ *бијем*, који према речнику Јеникове потпадају под први разред IV врсте, налазе се као група изузетака у обрасцу 22.

Можемо такође констатовати да је у речнику Јеникове подела представљена као исцрпна, тј. тако да сви глаголи потпадају под једну од ових 8 врста и да нема изузетака. Једино је код V врсте упозорено да се могу јавити алтернације претходног сугласника, али нигде није дат попис сугласника који алтернирају. Овакав поступак не омета производњу облика у продукцијским ситуацијама, али онемогућава системско овладавање глаголском флексијом српскога језика, те умањује вредност граматичког прилога у когнитивним ситуацијама. Примера ради, корисник ће у микроструктури речника пронаћи податак *махайи* ~ *машем*, затим ће уочити да је однос завршетака у основи *-a* ~ *-\$e*, те закључити да овај глагол припада V врсти и да се мења као *їисайи*, али да су им сугласници у основи различити. Пошто је већ у микроструктури добио презентски облик и податак о сугласничкој алтернацији, корисник ће према моделу флексијске врсте лако произвести одговарајући флективни облик. Корисник, међутим, нема податак о свим могућим сугласничким алтернацијама, па овај прилог у томе погледу не би задовољио све когнитивне потребе својих корисника.

Што се Нохинога речника тиче, ствар је другачија: обројчени обрасци представљају само „главне“ флексијске врсте, тј. врсте које поседују саоднос завршетака приказан у табlici 1, а у оквиру „главних“ флексијских врста, као што смо описали у одељку 5 (уп. и пример под г), нижу се, обележени бројем у експоненту, подобрасци код којих се јављају обличка или нагласна одступања односно мања или већа одступања од тога саодноса. Тако флексијска врста 22 садржи 8 образаца који представљају глаголе на *-иџи* ~ *-им*, образац глагола *биџи* ~ *јесам*, и 20 образаца (обележених 22³–20²⁰) који уводе глаголе на *-иџи* ~ *-ијем*. На овај начин постигнута је хијерархизација глаголских врста, при чему су „главне“ врсте представљене као основне, а „споредне“ као одсупања од „главних“. Хијерархијски се устрој флексијских врста у литератури истиче као добар граматографски поступак (уп. Lehmann — Maslova 2004: 1878–1879), зато што поспешује памћење флексијских врста и погодује њиховом поступном овладавању. Због тога је добро што је овај лексикограф, за разлику од Јеникове, глаголе на *-аџи* ~ *-ем* и *-аџи* ~ *-џем* спојио у исти образац. Позитивну оцену пак не дајемо случајевима где се — као код глагола на *-иџи* ~ *-им* и *-иџи* ~ *-ијем* — хијерархизују две различите врсте.

Штавише, сматрамо да је лексикограф увелико усложнио поделу на врсте и представио корисницима систем с већим бројем одступања него што би их било да је применио поделу из речника Јеникове. И додатно, будући да у склопу „главних“ флексијских врста нема „главних“ образаца (нпр. ниједан глагол не носи само симбол 22), корисник ниједан глагол не може памтити као модел флексијске врсте (што је код Јеникове могуће), већ је нужно да се памти модел свакога обрасца. Пошто је образаца укупно преко 200, а симболи којим су уведени непрозирни (в. §5), обрасци неће имати мнемоничку вредност, па од корисника није могуће очекивати да ће лако меморисати све обрасце и њихове моделе. Другим речима, премда детаљно разрађен систем образаца у Нохином речнику омогућује „целовит“ увид у глаголску флексију српскога језика, он није подесан за поступно овладавање флексијом. С друге стране, редослед глаголских врста у Нохином речнику оцењујемо бољим него редослед у речнику Јеникове: глаголи на *-аџи* ~ *-ам* чине најбројнију, најплоднију и веома продуктивну глаголску врсту у српскоме језику (Šipka 2005: 238; Jelaska 2005a: 182; Marjanović — Radosavljević 2019: 55), те је природно да се из угла дидактике страних језика та врста усваја као основна и „правилна“. Самим је тиме оправдано да ова врста буде у заглављу класификације. За разлику од њих, мање бројне и неплодне глаголске врсте, као што су врсте које чине глаголи на *-сџи* и *-џи*, који се у глотодидактици сматрају „неправилнима“, упутно је оставити за крај (уп. Mugdan 1989a: 520–521; Jelaska 2005b: 342–345; Marković 2013: 225–226).

7. Примена уочених поступака. У претходним је одељцима (§4–6) било речи о поступцима који су примењени у обради глаголске флексије

српскога језика у двама чешким двојезичницима, а поступци су функцијски сагледани кроз призму корисничких потреба. У овоме одељку сагледавамо би ли се уочени лексикографски поступци могли применити на будуће речнике, и то оне где је српски језик упарен с француским, и ако је одговор потврдан, би ли они функцијски одговарали потребама корисника којима је српски такође страни језик. Пошто смо видели да главни део мегаструктуре анализираних речника не може одговорити на рецепцијске потребе корисника (уп. §4), будући да су непрепознатљиви и непредвидљиви флективни облици дати само у граматичком прилогу, овде једино разматрамо обраду флексије у циљу одговора на продукцијске и когнитивне потребе корисника будућега француско-српског речника. У примеру под д), ради илустрације искључиво обраде флексијских података, дајемо *ујро-шијени* нацрт одреднице *couper* (фр. 'сећи') у томе речнику, с тиме што је на еквиваленте најпре примењена обрада флексије какву даје Jeniková 2002 (предложак 1.1), па обрада коју нуди Noha 1963 (предложак 1.2):

д)

Предложак 1.1	Предложак 1.2
couper I. <i>vt.</i> сè ћи, -чем; рè зати, -жем; сèцк ати, -ам; крè сати, -шем; кòс ити, -им; одрез ивати, -ујем...	couper I. <i>vt.</i> сèћи 25 ¹¹ , рèзати 18 ^f , сèцкати 17 ^f , крèсати 18 ^c , кòсити 22 ^e , одрез ивати 20 ^b ...

Разуме се да је фактографско начело у предлошку 1.1 за корисника интуитивније и да га лакше може растумачити, али да оно не повезује експлицитно речничке чланке с граматичким прилогом. Због тога ово начело није у стању да директно поспешује корисникове когнитивне потребе. С друге стране, симболички поступак из предлошка 1.2 остварује експлицитну везу с граматичким прилогом и омогућује контролисанију корисникову производњу жељеног флективног облика, а уз то је он згоднији уколико је лексикографов задатак да уштеди на простору. Ако је пак издавачев императив да обим речника заиста буде што мањи односно да речнички чланци буду сажетији, симболичко би се начело могло применити и на предложак 1.1, и то тако што би се глаголима приписали симболи којима се у граматичком прилогу речника Јеникове разликују флексијске врсте (предложак 2.1). Истовремено, симболички поступак примењен у предлошку 1.2 може се побољшати тако што би се симболи којима се упућује на конјугацијске обрасце разлучили од симбола који уводе деклинацијске обрасце. Другим речима, деклинацијски би обрасци, пошто их је 16, задржали арапске бројне симболе, а конјугацијски би, којих је 9, могли бити означени римским бројкама (предложак 2.2):

ђ)

Предложак 2.1	Предложак 2.2
couper I. <i>vt.</i> сèћи I, рèзати V, сèцкати VI, крèсати V, кòсити VII, одрез ивати IV...	couper I. <i>vt.</i> сèћи VIII ¹¹ , рèзати II _f , сèцкати I _f , крèсати II _c , кòсити VI _e , одрез ивати V _b ...

Овим би се поступком у предлошку 2.2 више него у предлошку 1.2 задовољио напред поменути Берковљев критериј јасноће симбола, јер би измењени симболи имали већу мнемоничку вредност (уп. Марјановић 2022: 468). Такви би симболи, осим тога, могли служити и корисниковим когнитивним потребама: при овладавању глаголском флексијом упутније је кориснику рећи да глагол *сеука̑и̑и* припада *йрвој* (па чак и *девейој*) глаголској врсти, а не *седмнаестој* (или чак *двадесет и йейој*) флексијској врсти. Једноставно речено, глаголске би врсте и обрасце требало обројчавати другачије од именских, јер велики бројеви стварају привид веће сложености флексије у односу на стварну. Даље, запажамо да предлошци 2.1 и 2.2 још јасније указују на разлике у класификацији глагола које су примењене у анализираним чешким двојезичницима, него што се то у претходном одељку могло видети поређењем глаголских врста (уп. §6). Опет запада за око чињеница да у предлошку 2.1 бројеви врста не одговарају дидактичким потребама, где се прво приказује оно једноставније и општије, а потом оно сложеније и специфичније: свако ко овладава српским језиком прво ће овладати глаголима типа *сеука̑и̑и*, а тек касније глаголима типа *сећи*. Стога је боље да најбројнија, најплоднија, веома продуктивна и морфолошки необележена глаголска врста (тј. глаголска врста без гласовних алтернација), којој припада глагол *сеука̑и̑и*, буде означена као прва, а да се врсте које окупљају глаголе на *-си̑и* и *-ћи* пребаце на крај. То практично значи да је из дидактичке перспективе сврсисходнији распоред врста који даје Noha 1963.

Но, будући да корисници папирних речника, као што смо истакли у одељку 5, нерадо посежу за другим елементима медиоструктуре како би растумачили симболе, сматрамо да би лексикограф исправно поступио ако би уз симболе (било оне из предлошка 2.1 или 2.2) фактографски навео завршетак 1. л. јд. презента као релевантног облика за успостављање парадигме, а у случају атематских глагола, као што је *сећи*, још и друге релевантне облике (уп. Марјановић 2016б: 118; Марјановић 2022: 471):

е)

Предложак 3.1	Предложак 3.2
соупег I. vt. сè һи ^{viii} , -чем, -ку, -као, -кла; рè зати ⁱⁱ , -жем; сèцк ати ⁱ , -ам; крè сати ⁱⁱ , -шем; кòс ити ^{vi} , -им; одрез ивати ^v , -ујем...	соупег I. vt. сè һи ⁱ , -чем, -ку, -као, -кла; рè зати ^v , -жем; сèцк ати ^{vi} , -ам; крè сати ^v , -шем; кòс ити ^{vii} , -им; одрез ивати ^{iv} , -ујем...

На тај би начин, под условом да је редослед флективних облика објашњен у упутству за употребу, корисник већ у микроструктури добио одговарајући флексијски податак за продукцијске потребе, али би исто тако био упућен и на граматички прилог ради задовољења когнитивних потреба. При томе, у предлошцима 3.1 и 3.2 исправну црту употребљавамо као добар лексикографски поступак, а симболе исписујемо у експоненту како би

били у другоме плану (уп. Берков 2004: 108; Марјановић 2016б: 122). Ти би симболи мање одвлачили пажњу оним корисницима којима нису потребни.

Што се тиче когнитивних потреба, будући француско-српски речник требало би да садржи и граматички прилог, с тим да би тај прилог морао бити језгровит, морао би садржати што више краћих а јасних објашењења, које би следио таблични преглед глаголске флексије опримерене конкретним глаголима што би служили као модели флексијских врста и образаца, и у којима би наставци односно завршеци и гласовне алтернације у парадигми били графички и типографски издвојени. Исто тако, да би корисник лакше уочавао тај прилог, ваљало би да се он штампа на каквоме дебљем папиру у боји. Коначно, ваљало би у прегледу глаголских врста изградити и применити поделу која би била усклађен(и)ја дидактичким потребама корисника којима је српски језик страни.

8. Закључна разматрања. У раду смо у оквиру функцијског металексикографског приступа (§3) сагледали да ли два двосмерна чешка двојезичника (§2) на одговарајући начин задовољавају потребе корисника у погледу обраде глаголске флексије српскога језика. Констатовали смо да оба речника само условно испуњавају рецепцијске потребе корисника (§4), зато што су непрепознатљиви и непредвидљиви флективни облици, уместо у макроструктури српско-чешкога дела, у обама речницима дати у попису неправилних глагола у граматичком прилогу. Исто тако, показали смо да оба речника задовољавају продукцијске потребе корисника (§5), али да је у једноме речнику (Jeníková 2002) флексијски податак дат фактографски, а у другоме (Noha 1963) симболички, и то тако да се корисник за тумачење симбола упућује на обрасце у граматичком прилогу. При томе, констатовали смо да први речник не даје потпуне податке о флексији неких врста (нпр. податке о 3. л. мн. презента глагола типа *cehu* и *iehu*), а да су симболи у другоме слојевито сложени од више елемената, будући да укључују како кодирани податак о флексијској врсти, тако и кодирани податак о акценатским алтернацијама у глаголској парадигми, те да ти симболи имају слабу мнемоничку вредност. Даље, констатовали смо да граматички прилози обају речника садржајно дају одговарајући преглед глаголске флексије српскога језика, те да могу послужити у когнитивне сврхе (§6), али да с формалне стране граматичком прегледу из првога речника треба дати предност, будући да је језгровит и прожет таблицама, за разлику од другога речника, у којем је флексија приказана у густој — теже читљивој — текстуалној форми. Потом смо уочене лексикографске поступке применили на нацрт будућега француско-српског речника, те навели и образложили шест предлога за обраду глаголске флексије српскога језика у будућем речнику. Показали смо да би ваљало да лексикограф у речничком чланку предност пружи фактографском начелу, али да не би било лоше да понуди и симбол који би корисника могао експлицитно упућивати на граматички прилог, у којем би нашао додатне податке о флексијској врсти

и парадигми претраженог глагола. Коначно, указали смо на потребу да се за будући речник изради подела глагола на врсте условљена дидактичким потребама корисника који српским језиком овладавају као другим (или страним) те да се та подела примени при успостављању флексијских образаца. На ово смо указали и раније (уп. Марјановић 2016б: 125), али, с обзиром на то да је у међувремену спроведено експлицитно разврставање 16.000 глагола српскога језика на недвосмислене флексијске обрасце и да су врсте квантификоване (в. Марјановић — Radosavljević 2019; уп. и Jelaska — Bošnjak Botica 2019), рад на кодификацији дидактичке класификације глагола у врсте с одговарајућом мнемоничком вредношћу и сврсисходне за будуће лексикографске пројекте намеће се као наредна етапа у овој области.

ЛИТЕРАТУРА

- Берков Валерий Павлович. *Двуязычная лексикография: Учебник*. Москва: Астрель — АСТ — Транзиткнига, 2004.
- Ђуровић Сања. *Укршћивање глаголских врста у конјугацији глагола у савременом српском језику*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015.
- Марјановић Саша (а). Глаголска флексија у речницима. О рецепцијским и продукцијским потребама страних корисника. Крајишник Весна и др. (ур.). *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд: Филолошки факултет, 2016, 261–277.
- Марјановић Саша (б). „Глаголска флексија у двојезичном речнику са српским као циљним језиком“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 59/2 (2016): 109–128.
- Марјановић Саша. „Систем обраде глаголске флексије у Бенсоновом речнику“. *Јужнословенски филолог* 77/2 (2021): 201–232.
- Марјановић Саша. „Обрада глаголске флексије путем индексирања у двојезичним речницима са српским језиком“. *Српски језик: студије српске и словенске* 27 (2022): 455–475.
- Марковић Александра. Граматика у српским речницима. Драгићевић Рајна (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 69–91.
- Милосављевић Марија. *Глаголске врсте у српском језику. Преглед и коментари*. Необјављени магистарски рад. Београд: Филолошки факултет, 2009.
- Панкрац Ју. Г. Морфологическе карактеристике слова и их представљеније в граматике и словаре. Ярцева В. Н. и др. (ред.). *Слово в грамматики и словаре*. Москва: Наука, 1984, 79–84.
- Пипер Предраг. О принципу градуелности у лексикографском опису. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе: међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији*. Београд — Нови Сад: САНУ — Институт за српски језик САНУ — Матица српска, 2002, 133–139.
- Поповић Љубомир. „Табеле као средство за систематску презентацију информација“. *Књижевности и језик* 52/3–4 (2005): 229–245.
- Радић Првослав, Ким Ун-Хе. Форме представљања и повратни глагол ‘звати се’ у методици наставе српског језика за странце. Крајишник Весна и др. (ур.). *Српски као страни језик у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, 2007, 39–46.
- Andersen Birger. „Dictionary Grammars“. *Hermes — Journal of Language and Communication Studies* 38 (2007): 119–136.
- Babić Biljana. Greške u tvorbi prezentskih oblika na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog. Гудурић Снежана, Стефановић Марија (ур.). *Језици и културе у времену и простору* 3. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014, 569–581.

- Bergenholtz Henning, Tarp Sven. Dictionaries and Inflectional Morphology. Brown Keith (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier, 2006, 577–579.
- Fuentes Morán María Teresa. *Gramática en la lexicografía bilingüe: morfología y sintaxis en diccionarios español-alemán desde el punto de vista del germanohablante*. Tübingen: Niemeyer, 1994.
- Haraldsson Helgi. Problems of Dictionary Grammar. The Zaliznyak Solution: A Boon or a Burden. Gellerstam M. et al. (eds.). *Euralex '96 Proceedings I–II. Part II*. Göteborg: Göteborg University, 1996, 561–572.
- Jackson Howard. Lexicography. Booij Geert, Lehmann Christian et al. (eds.). *Morphologie: Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. 2. Halbband. Berlin — New York: De Gruyter, 2004, 1882–1892.
- Jelaska Zrinka (a). Glagolske vrste. Jelaska Zrinka i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 170–185.
- Jelaska Zrinka (b). Poučavanje hrvatskim glagolima i pravila. Jelaska Zrinka i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 341–352.
- Jelaska Zrinka, Bošnjak Botica Tomislava. Conjugational types in Croatian. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/1 (2019): 47–74.
- Jeniková Anna. *Srbsko-český a česko-srbský slovník*. Voznice: Leda, 2002.
- Kostić-Tomović Jelena. *Savremena nemačka leksikografija*, Beograd: FOCUS — Forum za interkulturnu komunikaciju, 2017.
- Lehmann Christian, Maslova Elena. Grammatography. Booij Geert, Lehmann Christian et al. (eds.). *Morphologie: Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. 2. Halbband. Berlin — New York: De Gruyter, 2004, 1857–1882.
- Lemmens Marcel. La grammaire dans les dictionnaires bilingues. Béjoint Henri, Thoiron Philippe (dirs.). *Les dictionnaires bilingues*. Louvain-la-Neuve: Duculot, 1996, 71–102.
- Marjanović Saša, Radosavljević Nikola. *Srpski glagoli: Konjugacijski rečnik glagola srpskoga jezika*. Beograd: Klett, 2019.
- Marković Ivan. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput, 2013.
- Mrazović Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Uz saradnju Z. Vukadinović. Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- Mugdan Joachim (a). Information on Inflectional Morphology in the General Monolingual Dictionary. Hausmann Franz Josef et al. (eds.). *Wörterbücher: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin — New York: De Gruyter, 1989a, 518–525.
- Mugdan Joachim (b). Grundzüge des Konzeption einer Wörterbuchgrammatik. Hausmann Franz Josef et al., (eds.). *Wörterbücher: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, Berlin—New York: De Gruyter, 1989b, 732–749.
- Noha Miloš. *Srbocharvátsko-český a česko-srbocharvátský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.
- Novak Milić Jasna. Učenje glagolskih oblika u hrvatskome kao stranome jeziku. *Suvremena lingvistika* 53–54 (2002): 85–100.
- Svensén Bo. *A Handbook of Lexicography: the Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: University Press, 2009.
- Šipka Danko. *Osnovi morfologije*. Beograd: Alma, 2005.
- Tarp Sven. *Lexicography in the Borderland between Knowledge and the Non-Knowledge*. Tübingen: Niemeyer, 2008.
- Vuković Petar. *Morfologija češkoga jezika*. Zagreb: FF press, 2021.
- Zgusta Ladislav. *Priručnik leksikografije*. Prevod i predgovor Danko Šipka. Sarajevo: Svjetlost, 1991.

REFERENCES

- Andersen Birger. „Dictionary Grammars“. *Hermes — Journal of Language and Communication Studies* 38 (2007): 119–136.
- Babić Biljana. Greške u tvorbi prezentskih oblika na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog. Gudurić Snežana, Stefanović Marija (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 3. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, 569–581.

- Bergenholtz Henning, Tarp Sven. Dictionaries and Inflectional Morphology. Brown Keith (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier, 2006, 577–579.
- Berkov Valerij Pavlovich. *Dvuyazychnaya leksikografiya: Uchebnik*. Moskva: Astrel' — AST — Tranzitkniga, 2004.
- Đurović Sanja. *Ukrštanje glagolskih vrsta u konjugaciji glagola u savremenom srpskom jeziku*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2015.
- Fuentes Morán María Teresa. *Gramática en la lexicografía bilingüe: morfología y sintaxis en diccionarios español-alemán desde el punto de vista del germanohablante*. Tübingen: Niemeyer, 1994.
- Haraldsson Helgi. Problems of Dictionary Grammar. The Zaliznyak Solution: A Boon or a Burden. Gellerstam M. et al. (eds.). *Euralex '96 Proceedings I–II. Part II*. Göteborg: Göteborg University, 1996, 561–572.
- Jackson Howard. Lexicography. Booij Geert, Lehmann Christian et al. (eds.). *Morphologie: Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. 2. Halbband. Berlin — New York: De Gruyter, 2004, 1882–1892.
- Jelaska Zrinka (a). Glagolske vrste. Jelaska Zrinka i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 170–185.
- Jelaska Zrinka (b). Poučavanje hrvatskim glagolima i pravila. Jelaska Zrinka i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 341–352.
- Jelaska Zrinka, Bošnjak Botica Tomislava. Conjugational types in Croatian. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/1 (2019): 47–74.
- Jeníková Anna. *Srbsko-český a česko-srbský slovník*. Voznice: Leda, 2002.
- Kostić-Tomović Jelena. *Savremena nemačka leksikografija*, Beograd: FOCUS — Forum za interkulturnu komunikaciju, 2017.
- Lehmann Christian, Maslova Elena. Grammatography. Booij Geert, Lehmann Christian et al. (eds.). *Morphologie: Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. 2. Halbband. Berlin — New York: De Gruyter, 2004, 1857–1882.
- Lemmens Marcel. La grammaire dans les dictionnaires bilingues. Béjoint Henri, Thoiron Philippe (dirs.). *Les dictionnaires bilingues*. Louvain-la-Neuve: Duculot, 1996, 71–102.
- Marjanović Saša (a). Glagolska fleksija u rečnicima. O recepcijskim i produkcijskim potrebama stranih korisnika. Krajišnik Vesna i dr. (ur.). *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III*. Beograd: Filološki fakultet, 2016, 261–277.
- Marjanović Saša (b). „Glagolska fleksija u dvojezičnom rečniku sa srpskim kao ciljnim jezikom“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 59/2 (2016): 109–128.
- Marjanović Saša. „Sistem obrade glagolske fleksije u Bensonovom rečniku“. *Južnoslovenski filolog* 77/2 (2021): 201–232.
- Marjanović Saša, Radosavljević Nikola. *Srpski glagoli: Konjugacijski rečnik glagola srpskoga jezika*. Beograd: Klett, 2019.
- Marjanović Saša. „Obrada glagolske fleksije putem indeksiranja u dvojezičnim rečnicima sa srpskim jezikom“. *Srpski jezik: studije srpske i slovenske* 27 (2022): 455–475.
- Marković Aleksandra. Gramatika u srpskim rečnicima. Dragičević Rajna (ur.). *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*. Beograd: Filološki fakultet, 2014, 69–91.
- Marković Ivan. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput, 2013.
- Milosavljević Marija. *Glagolske vrste u srpskom jeziku. Pregled i komentari*. Neobjavljeni magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet, 2009.
- Mrazović Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Uz saradnju Z. Vukadinović. Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- Mugdan Joachim (a). Information on Inflectional Morphology in the General Monolingual Dictionary. Hausmann Franz Josef et al. (eds.). *Wörterbücher: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin — New York: De Gruyter, 1989a, 518–525.
- Mugdan Joachim (b). Grundzüge des Konzeption einer Wörterbuchgrammatik. Hausmann Franz Josef et al., (eds.). *Wörterbücher: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, Berlin—New York: De Gruyter, 1989b, 732–749.
- Noha Miloš. *Srbocharvátsko-český a česko-srbocharvátský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.
- Novak Milić Jasna. Učenje glagolskih oblika u hrvatskome kao stranome jeziku. *Savremena lingvistika* 53–54 (2002): 85–100.

- Pankrac Yu. G. Morfonologičeskie karakteristiki slova i ih predstavljenje v gramatike i slovaru. Yarceva V. N. i dr. (red.). *Slovo v gramatike i slovaru*. Moskva: Nauka, 1984, 79–84.
- Piper Predrag. O principu graduelnosti u leksikografskom opisu. *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove: međunarodni naučni skup o leksikografiji i leksikologiji*. Beograd — Novi Sad: SANU — Institut za srpski jezik SANU — Matica srpska, 2002, 133–139.
- Popović Ljubomir. „Tabele kao sredstvo za sistematsku prezentaciju informacija“. *Književnost i jezik* 52/3–4 (2005): 229–245.
- Radić Prvoslav, Kim Un-He. Forme predstavljanja i povratni glagol ‘zvati se’ u metodici nastave srpskog jezika za strance. Krajišnik Vesna i dr. (ur.). *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*. Beograd: Filološki fakultet, 2007, 39–46.
- Svensen Bo. *A Handbook of Lexicography: the Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: University Press, 2009.
- Šipka Danko. *Osnovi morfologije*. Beograd: Alma, 2005.
- Tarp Sven. *Lexicography in the Borderland between Knowledge and the Non-Knowledge*. Tübingen: Niemeyer, 2008.
- Vuković Petar. *Morfologija češkoga jezika*. Zagreb: FF press, 2021.
- Zgusta Ladislav. *Priručnik leksikografije*. Prevod i predgovor Danko Šipka. Sarajevo: Svjetlost, 1991.

Saša P. Marjanović

SERBIAN VERB IN CZECH POCKET BILINGUAL DICTIONARIES: INFLECTION DESCRIPTION AND ITS APPLICATION

Summary

In the paper, within the framework of the function-based metalexigraphic approach, we examined whether two pocket Czech-Serbian bidirectional bilingual dictionaries published in Czechoslovakia and the Czech Republic respectively, properly satisfied the needs of users with regard to the processing of the verb inflection of the Serbian language. We concluded that both dictionaries fulfilled the reception needs of the users only to a certain extent, because the unrecognisable and unpredictable inflection forms were provided in the list of irregular verbs in the dictionary grammar, instead of the macrostructure of the Serbian-Czech part. Also, we showed that both dictionaries satisfied the production needs of users, but that one dictionary (Jeníková 2002) provided the inflection data in a factographic manner, while the other (Noha 1963) provided it in a symbolic manner, by directing the user to the patterns in the dictionary grammar for the interpretation of the symbols and production of the desired inflection form. Also, we concluded that the grammar of both dictionaries provided an appropriate overview of the verb inflection of the Serbian language, and that they could satisfy cognitive needs. However, on the formal side, the grammar overview from the first dictionary should be favoured, since it is concise and interspersed with tables, unlike the other dictionary, in which inflection is presented in a dense textual form, which is less legible. Then we applied the noted lexicographic methods to the draft of a future French-Serbian dictionary, expounding the six templates for the processing of the verb inflection of the Serbian language in the future dictionary. We have shown that it would be prudent for the lexicographer to favour the factographic principle in the dictionary entry, but it would not be bad if they offered a symbol that might direct the user explicitly to the dictionary grammar, where they could find additional data on the inflection type and paradigm of the verb in question. Lastly, we pointed to the need of making a classification of verbs with a strong mnemonic value and conditioned by the didactic needs of the users who are learning Serbian as a foreign language, and to apply that classification through the establishment of inflection patterns in the dictionary grammar cross-referenced with the macro- and microstructure of the future dictionary.

Key words: verb inflection, lexicography, Serbian, French, Czech.